

УДК 342.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.01.3>

ПРИНЦИП ЄДНОСТІ – ОСНОВА ПОБУДОВИ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ДЕРЖАВИ: ФІЛОСОФСЬКІ ТА ПРАВОВІ ЗАСАДИ

Дербак В.І.,

старший викладач кафедри міжнародного права
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Дербак А.П.,

доцент кафедри філософії
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Дербак В.І., Дербак А.П. Принцип єдності - основа побудови демократичної держави: філософські та правові засади.

Вказується, нині право виступає основним механізмом регулювання суспільних відносин у різних сферах. Вирішення завдання підвищення ефективності правового регулювання необхідне для реалізації конституційних положень про формування правової та демократичної держави, підвищення захищеності та забезпеченості прав і свобод людини та громадянина.

Визначено, оскільки принципами правової держави є основні ідеї, на яких базується функціонування правової держави, вихідні положення організації та функціонування такої держави, що відображають загальнолюдські цінності закріплені в міжнародних нормативних актах й знайшли своє закріплення у формі конституційних норм, то їм притаманні ряд особливостей, серед яких можна виділити: це найбільш загальні, вихідні положення, ідеї, які мають фундаментальне значення для органів державної влади, визначають спрямованість їх діяльності, побудову в цілому; вони виражають панівні в даній державі політичні та правові ідеї, які стосуються завдань, способу формування і здійснення державної влади; вони передбачені нормами міжнародних нормативно-правових актів; вони повинні бути закріплені в нормах конституційного законодавства (в першу чергу, на рівні Основного закону). При цьому, верховенство права – це багатоаспектний конституційний принцип, що включає в себе ряд інших принципів, серед яких слід в першу чергу, виділити принцип єдності правового простору – принцип, на якому будується організація державної влади та місцевого самоврядування аби виконати своє основну призначення – забезпечення захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина в усіх регіонах нашої держави. В умовах військового вторгнення РФ на територію України, збереження єдності України є обов'язковою умовою її подальшого існування як суверенної та незалежної держави, основою чого є саме

забезпечення єдності правового простору (базовий принцип верховенства права).

Ключові слова: принципи права, верховенство права, правова держава, принцип єдності, демократична держава, правовий простір держави.

Derbak V.I., Derbak A.P. The principle of unity is the basis of building a democratic state: philosophical and legal foundations.

It is indicated that nowadays law acts as the main mechanism for regulating social relations in various spheres. Solving the task of increasing the effectiveness of legal regulation is necessary for the implementation of constitutional provisions on the formation of a legal and democratic state, increasing the protection and security of human and citizen rights and freedoms.

It was determined that since the principles of the rule of law are the basic ideas on which the functioning of the rule of law is based, the initial provisions of the organization and functioning of such a state, which reflect universal human values enshrined in international normative acts and have found their consolidation in the form of constitutional norms, they have a number of features, among which can be singled out: these are the most general, initial provisions, ideas that are of fundamental importance for state authorities, determine the direction of their activities, the construction as a whole; they express the political and legal ideas prevailing in this state, which relate to tasks, the way of formation and exercise of state power; they are provided for by the norms of international legal acts; they must be enshrined in the norms of constitutional legislation (first of all, at the level of the Basic Law). At the same time, the rule of law is a multifaceted constitutional principle that includes a number of other principles, among which the principle of the unity of the legal space should be singled out first - the principle on which the organization of state power and local self-government is built in order to fulfill its main purpose - ensuring protection of constitutional rights and freedoms of man and citizen in all regions

of our country. In the conditions of the military invasion of the Russian Federation on the territory of Ukraine, the preservation of the unity of Ukraine is a mandatory condition for its further existence as a sovereign and independent state, the basis of which is the very provision of the unity of the legal space (the basic principle of the rule of law).

Key words: principles of law, rule of law, rule of law, principle of unity, democratic state, legal space of the state.

Постановка питання. Формування правової держави в Україні є вкрай складним процесом, що включає в себе не тільки формування структур влади, які здатні забезпечити дотримання законності та прав громадян, але й наявність широкого спектру політичних партій і рухів, соціальних груп і прошарків зі своїми специфічними інтересами, особливою правовою, політичною, соціальною, економічною поведінкою [2, с. 22].

Відзначимо, нині право виступає основним механізмом регулювання суспільних відносин у різних сферах. Вирішення завдання підвищення ефективності правового регулювання необхідне для реалізації конституційних положень про формування правової та демократичної держави, підвищення захищеності та забезпеченості прав і свобод людини та громадянина.

Сучасний підхід із задекларованими принципами демократії дещо є застарілим і весь світ потребує переосмислення набутих та пошуку нових підходів до розуміння рівності, справедливості, захисту і т.д. [1, с. 46]

Вищенаведені обставини свідчать про актуальність теми дослідження та висувують проблему глибокого та всебічного аналізу та вивчення порушеної теми. У цих умовах необхідність забезпечення досліджуваного явища зумовлює особливу значущість та практичну спрямованість, що дозволяє виробити науково-практичні пропозиції та рекомендації щодо формування та подальшого розвитку конституційно-правового механізму забезпечення єдності правового простору.

Аналіз наукових джерел. Нині більшість вчених-правознавців вважають, що формування правової держави у нашій країні є тривалим процесом, який зумовлює необхідність кардинального реформування економічної, політичної, правової та інших систем суспільства (див. наприклад праці С. Агафонов [2, с. 22], О. Скакун [3, с. 121], Р. Шая [4, с. 25] та ряду ін.). Основною проблемою формування принципу верховенства права є не відсутність необхідних правових норм, які б належною мірою забезпечили права та свободи людини і громадянина, а відсутність належного механізму їх реалізації. Таких норм досить багато, це і право кожного на безкоштовну медичну допомогу, і право на працю, і право на безоплатну вищу освіту тощо. Оскільки вико-

нання цих та інших норм Конституції на сьогоднішній день неможливе, з огляду на відсутність нормативно-правових актів, які б закріплювали відповідний механізм, дані положення стають звичайними деклараціями. З огляду на це, декларативного характеру набуває і ст. 1 Конституції України.

Саме тому, автори ставлять собі за **мету** розглянути філософсько-правову сутність принципу єдності, як основи побудови сучасної демократичної держави.

Виклад матеріалу дослідження. Найважливішою основою функціонування єдиної держави в Україні є єдиний правовий простір, яке забезпечується, в першу чергу, верховенством Конституції та законів України на всій території нашої держави. Слід звернути увагу, що ще 16 березня 2014 року, всупереч чинному законодавству України, на території Автономної республіки Крим був проведений референдум на якому було поставлено два питання: про відновлення конституції Криму 1992 року і про входження Криму до складу Росії. Тоді ж, 27 березня 2014 р. прийнято Резолюцію Генеральної Асамблеї ООН про підтримку територіальної цілісності України. У документі заявляється про невизнання "кримського референдуму", а також міститься заклик до всіх держав, міжнародних організацій та спеціалізованих установ не визнавати ніяких змін статусу Автономної Республіки Крим та міста Севастополя на підставі вищезазначеного референдуму і утримуватися від будь-яких дій або поведінки, які можуть бути інтерпретовані як визнання будь-якої зміни статусу [5].

З березня 2014 року в південно-східних регіонах України стали проходити акції протесту проти дій колишньої опозиції, що прийшла до керівництва країною. Протестуючі відмовлялися визнавати нову українську владу, виступали за федералізацію України і проти нових губернаторів, призначення яких вважали нелегітимним. Вони почали вибирати "народних керівників" своїх регіонів. 6 квітня 2014 року після чергового сепаратистського мітингу його учасники захопили будівлю Донецької обласної ради та обласної держадміністрації, а 7 квітня сформували "Народну раду", яка прийняла "Декларацію про суверенітет" т.зв. "ДНР" і "Акт про проголошення державної самостійності Донецької народної республіки". "Народна рада" також прийняла рішення про проведення референдуму про самовизначення "ДНР" не пізніше 11 травня 2014 р.

Після повномасштабного військового вторгнення військ РФ на територію України 24 лютого 2022 року російські почали вчиняти ряд протизаконних дій на окупованих територіях. Так, зокрема, було проведено й псевдореферендуми – нелегітимні референдуми, проведені тимчасовою окупаційною владою РФ у окупованих росією областях України. Псевдореферендуми пройшли

23-27 вересня 2022 року в ході повномасштабного російського вторгнення до України, метою було оголошено опитування населення щодо «приєднання» окупованих територій до росії.

Таким чином, як бачимо подібні протизаконні дії (окупована територія України) призвели до неможливості практичної реалізації принципу верховенства права в окремих регіонах України (в той час як згідно статті 2 Конституції України територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканою), а отже до грубого порушення єдності правового простору.

Отже, в контексті вищенаведеного, особливої уваги вартий термін "правовий простір", який не є синонімом інших категорій правознавства, ні в якій мірі не підміняє їх, а є самостійною науковою характеристикою, що дозволяє на основі сучасних досягнень право- і суспільствознавства досліджувати питання державно-правової дійсності.

Правовий простір, на думку Д.Белова, вирішує завдання однакового регулювання суспільних відносин, що складаються в процесі взаємодії суб'єктів права, з метою забезпечення конституційної стабільності і захисту прав і свобод громадян [6, с. 23]. У кожного закону є об'єктивна реальність дії в просторі. Це об'єктивна реальність дії закону, за твердженням Й. Йордена, в конкретно-історичних умовах має свої межі [7, с. 34]. При цьому, простір – це особлива функціональна категорія юридичної теорії і практики, відображає виникнення, вираз і кордони будь-якої правової дії, процесу, норми, стану, події. У просторі регулюються правовідносини.

Відзначимо, що правовий простір, виступаючи соціальним явищем, є складовою частиною існування людського суспільства. За визначенням, правовий простір являє сферу регламентації юридичними нормами моделей правомірної поведінки держави, його складових частин і громадян в межах території даної держави і конкретного історичного часу [6, с. 45].

Відповідно до основ конституційного законодавства нашої держави правова система України виступає як цілісний, несуперечливий нормативно-правовий механізм [8, с. 78]. Однак єдиний правовий простір країни в ряді випадків розмивається внаслідок недотримання принципу пріоритету норм Конституції над іншими правовими нормами, недостатньою налагодженості державного управління на різних рівнях. При цьому, причини, що викликають появу протиріч в законодавстві, підрозділяються на наступні:

1) зумовлені дійсними особливостями етнічного, історичного, культурного характеру. В такому випадку особливості носять довготривалий характер, їх усунення, якщо і допустимо, то у віддаленій перспективі, причому сама постановка завдання їх подолання може бути пояснена тільки справжніми державними інтересами;

2) викликані політико-економічними інтересами регіонів, не зумовлені якимись історичними або культурними особливостями. У тому випадку, якщо мова йде про елементарний регіональний егоїзм, прагнення до відокремлення, допустимо застосування заходів загальнодержавного впливу для відновлення балансу у відносинах між державою і регіоном;

3) носять суб'єктивний характер, зумовлені впливом таких чинників, як політичні інтереси конкретних сил або навіть особистостей, що діють в тому чи іншому регіоні. В даному випадку подолання протиріч не тільки допустимо, але і обов'язково [9, с. 18].

Цікавою, як на наш погляд, є думка видатного вітчизняного конституціоналіста В. Кампо, який стверджує, що поняття "правова держава" та "верховенство права" розмежовуються з урахуванням їх належності до різних правових сімей. Правова держава є продуктом романо-германської правової традиції, а верховенство права – англосаксонської, тому їх не можна ні ототожнювати, ні включати одне поняття до іншого, ні вважати одне поняття частиною другого. Такою є позиція європейської науки та практики [16, с. 10].

При цьому, вищецитований нами вчений відзначає, що Україна є державою, в якій правова система діє переважно в традиціях романо-германської правової сім'ї. Хоча завдяки включенню до конституційної системи держави принципу верховенства права (стаття 8) елементи англосаксонської правової сім'ї поступово проникають до правової системи України. Отже, принципи правової держави в Україні необхідно розглядати лише з позицій романо-германської правової традиції, а їх суть – не що інше, як основні ідеї, на яких базується функціонування правової держави [16, с. 10].

Збереження єдності України є обов'язковою умовою її існування як суверенної держави. Саме тому Конституція встановлює в ст. 2, що "суверенітет України поширюється на всю її територію. Україна є унітарною державою. Територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканою" [10], а в ст. 8: "Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй" [10].

Таким чином, верховенство і єдність державної влади забезпечується в першу чергу верховенством Конституції і законів України. Закони, і насамперед Конституція, в повній мірі закріплюють своє верховенство, що передбачає нікчемність будь-якого правового акту, що розходиться з конституційними положеннями, незалежно від того, який орган його видав, від сфери і спрямованості його застосування.

В той же час, не всі норми права діють в одних і тих же просторових межах. Норми права можуть

розрізнятися між собою за просторовими сферами дії. Існує декілька варіантів дії норми права за масштабами охоплення території держави. Закон (норма права) може діяти відповідно до одного з наведених правил: 1) на всьому просторі держави; 2) в межах тієї частини держави, яка зумовлена законом (нормативним актом); 3) в межах тієї частини території, на яку поширюються повноваження органу, що видав акт; 4) є своєрідним винятком із загальних правил, цей варіант передбачає: по-перше, не стільки дію, скільки вилучення, звільнення тих чи інших цілком конкретних територій від дії конкретного закону, по-друге, поширення на зазначені території замість цього інших законів — законів інших держав [11, с. 45-46].

Варто також відзначити, що згідно ст. 9 Конституції України, чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України [10]. Отже, як бачимо, конституційне законодавство України у вирішенні питання про чинність міжнародного права використовує імплементацію у формі інкорпорації. Адже в Конституції України однозначно закріплено правило сприйняття чинних міжнародних договорів, тобто ратифікованих єдиним органом законодавчої влади – Верховною Радою, як частини національного законодавства України. Отже, такі міжнародні договори є джерелами інкорпорованих національно-правових норм. Питання співвідношення переноситься в національно-правову сферу. А стосовно субординації норм у національному праві стаття 8 Конституції чітко визначає, що “Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй” [10]. Інакше кажучи, зміст статті 9 передбачає і гарантує, що кожний такий договір інкорпорується в законодавство України, його правила здійснюються як національно-правові норми, що мають правове значення як для державних установ, так і для фізичних та юридичних осіб. Самі міжнародні договори продовжують виконувати свої прямі функції між суб'єктами міжнародного права у сфері міжнародно-правового регулювання. Зрозуміло, що під кутом зору чистої теорії права положення про безпосередню дію міжнародно-правових норм у внутрішньому правопорядку не є загальноновизнаним, але конституційна практика багатьох демократичних країн здійснюється саме так [12, с. 4].

Відзначимо також, на територіальному просторі діє ряд правових актів, їх кількість визначити неможливо. Але вони все покликані регулювати певне коло суспільних відносин. В цей масив слід віднести й акти судової правотворчості і судової практики, які грають роль допоміжного джерела права, сприяють поповненню окремих прогалів, наявних в законодавстві. Важливі завдання ви-

рішують і акти правозастосування. Сказане свідчить про те, що структура правового простору в межах реалізації принципу верховенства права становить складну конструкцію.

Існуючи в науці визначення верховенства права можна звести до двох основних груп відомих як “формальна” та “матеріальна” (змістовна) концепції [13, с. 162]: 1) в суспільстві мають існувати правові норми, яких дотримують всі суб'єкти, у тому числі й держава, при цьому, даний аспект передбачає виконання таких вимог: а) у суспільстві має існувати система права як сукупність норм (ані зміст, ані зовнішня форма матеріалізації яких не має принципового значення), б) дані норми мають бути зрозумілими, чіткими, ясними і несуперечливими, в) норми права повинні бути доступними, і зазвичай не мати зворотної дії у часі, г) право має бути розумно стабільним, а правотворчість послідовною, г) має існувати усталена практика реалізації норм права, що підтримується гарантією їх однакового застосування [13, с. 165]. 2) мають існувати доволі чіткі змістовні стандарти, які визначають сутність позитивного права; основними вимогами даного аспекту є те, що норми права мають відповідати стандартам основоположних прав і свобод людини та громадянина, а також загальним засадам права і іншим принципам природного права [13, с. 167–169].

Висновки. Оскільки принципами правової держави є основні ідеї, на яких базується функціонування правової держави, вихідні положення організації та функціонування такої держави, що відображають загальнолюдські цінності закріплені в міжнародних нормативних актах й знайшли своє закріплення у формі конституційних норм, то їм притаманні ряд особливостей, серед яких можна виділити: це найбільш загальні, вихідні положення, ідеї, які мають фундаментальне значення для органів державної влади, визначають спрямованість їх діяльності, побудову в цілому; вони виражають панівні в даній державі політичні та правові ідеї, які стосуються завдань, способу формування і здійснення державної влади; вони передбачені нормами міжнародних нормативно-правових актів; вони повинні бути закріплені в нормах конституційного законодавства (в першу чергу, на рівні Основного закону). При цьому, верховенство права – це багатоаспектний конституційний принцип, що включає в себе ряд інших принципів, серед яких слід в першу чергу, виділити принцип єдності правового простору – принцип, на якому будується організація державної влади та місцевого самоврядування аби виконати своє основну призначення – забезпечення захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина в усіх регіонах нашої держави. В умовах військового вторгнення РФ на територію України, збереження єдності України є обов'язковою умовою її подальшого існування як сувере-

ної та незалежної держави, основою чого є саме забезпечення єдності правового простору (базовий принцип верховенства права).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Громовчук М.В., Белов Д.М., Принцип гуманізму, як основоположний принцип побудови сучасної правової держави. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2021. Випуск 65. С. 46–50.
2. Агафонов С. Проблеми реалізації принципів правової держави в Україні та шляхи їх вирішення. *Юстиніан*. 2006. № 1. С. 22–26.
3. Юридический научно-практический словарь-справочник (основные термины и понятия) / авт.- сост. О.Ф. Скакун, Д.А. Бондаренко; под общ. ред. О.Ф. Скакун. Харьков: Эспада, 2007. 482 с.
4. Шай Р.Я. Правопорядок і законність як ознаки правової держави. *Юридичний вісник України*. 2007. № 28 (628). С. 25–27.
5. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН щодо територіальної цілісності України (повний текст) URL: <http://tyzhden.ua/Politics/106073>.
6. Белов Д.М. Правовий простір держави: окремі доктринальні засади. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2021. Випуск 66. С. 46–50.
7. Joerden J.C. *Logik im Recht: Grundlagen und Anwendungsbeispiele*. 2-е, überarb. u. erg. Aufl. Heidelberg, Dordrecht, London, New York: Springer, 2010. 424 S.
8. Погорілко В.Ф., Федоренко В.Л. Конституційне право України. Акад. курс: Підруч.: У 2 т. Т. 1 / За ред. В.Ф. Погорілка. К.: Юридична думка, 2006. 544 с.
9. Белов Д.М. Правовий простір держави та конституційно-правові відносини. *Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Ужгород, 14–15 лютого 2020 р.* Ужгород: Ужгородський національний університет, 2020. 120 с. С. 9–14.
10. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
11. Белов Д.М., Правовий простір держави: окремі теоретичні засади. Реформування законодавства України та розвиток суспільних відносин в Україні: питання взаємодії: *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Ужгород, 10–11 травня 2019 р.* – Ужгород: Ужгородський національний університет, 2019. С. 33–37.
12. Шиб Т. Співвідношення міжнародного та національного права України. *Віче*. № 4. лютий 2011 р. С. 4–6.
13. Погребняк С.П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика): *монографія*. Х.: Право, 2008. 240 с.
14. Белов Д.М., Жежихова М. Правовий простір держави: конституційно-правові засади. *Науковий вісник УжНУ. Серія "Право"*. 2017 р. Випуск 44. С. 33–39.
15. Белов Д.М., "Правовий простір держави", "конституційно-правовий простір держави": термінологічні засади. Порівняльно-аналітичне правознавство. 2017. № 2. С. 44–49.
16. Кампо В. Конституційні принципи правової держави та проблеми їх реалізації у практиці Конституційного суду України. *Віче*. № 16. серпень 2010. С. 9–12.